

Ἡ κρίση ἐξουσίας στή σύγχρονη οἰκογένεια

Σκέψεις γιά μία πρώτη προσέγγιση.

Κλήμης Ναυρίδης

Σκοπός αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ εἶναι νά παρουσιάσει τό συνοπτικό περίγραμμα μιάς θεωρίας τῆς οἰκογένειας μέσα ἀπό τήν ὁποία ἐρμηνεύονται τά διάφορα φαινόμενα τῆς ἐποχῆς μας πού συνθέτουν αὐτό πού συνηθῶς ὀνομάζουμε «κρίση τῆς οἰκογένειας». Τά φαινόμενα αὐτά εἶναι ἡ αὐξανόμενη ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνδρά μέσα στό σπίτι, ἡ ἀμφισβήτηση τῆς πατρικῆς ἐξουσίας

καί γενικά τῆς ἐξουσίας τῶν γονέων πάνω στά παιδιά, πού ἀποκαλύπτονται ἐκτός τῶν ἄλλων μέ τήν αὔξηση τοῦ ρυθμοῦ τῶν διαζυγίων καί τά διάφορα μαζικά φαινόμενα ἐξέγερσης τῶν παιδιῶν στίς σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἕνας ἀπό τούς ἀρχαιότερους θεσμούς τοῦ ἀνθρώπου. Παρόλο πού τό μέγεθός της, ἡ σύνθεση τῶν ρόλων, οἱ κανόνες καί οἱ ἀξίες πού τήν διέπουν, ἡ ἀκόμα ὁ τρόπος διαπαιδαγώγησης τῶν παιδιῶν μεταβάλλονται μέσα στό χρόνο καί διαφέρουν ἀπό τόν ἕνα τόπο στόν ἄλλο (Malinowski, M. Mead, Kardiner, κ.ἄ.), ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς ἐπιστήμης μέχρι σήμερα, μία οἰκουμενική ἀνθρωπολογική σταθερά.

Ἐνῶ ὅμως οἱ ἱστορικοί της ὀρίζοντες, ἡ προέλευση καί τό μακρινό μέλλον της, παραμένουν ἀθέατα, ὅλοι μας ξέρουμε πολύ καλά πόσο διαφορετική ἀντίληψη ἀπό τή δική μας εἶχαν γιά τήν οἰκογένεια οἱ γιαγιάδες καί οἱ παπούδες μας στά νιάτα τους.

Γιά νά παρακολουθήσουμε αὐτή τήν ἐξέλιξη πρέπει νά σκεφτοῦμε τήν οἰκογένεια σάν μία διαλεκτική δόλότητα. Σάν ἕνα πλέγμα δηλαδή ἀπό ἀντιθέσεις πού βρίσκεται διαρκῶς σέ κίνηση. Οἱ ἀντιθέσεις αὐτές δέν ἀλληλοεξουδετερώνονται ὥστε νά ἀποτε-

λουν ένα δυναμικό πεδίο σε κατάσταση άσταθους ισορροπίας σάν εκείνα που περιέγραφε ο Lewin (1) μελετώντας τα φαινόμενα των μικρών ομάδων. Η οικογένεια δεν είναι μία Gestalt, (2) ή καλύτερα, δεν είναι μόνο μία Gestalt. Όπως επίσης δεν είναι μόνο μία κυτταρική μονάδα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κοινωνικού οργανισμού, που υπακούει σε βασικούς νόμους και παρουσιάζει ορισμένες σταθερές λειτουργικές ιδιότητες (Durkheim ή Parsons).

Οι διάφορες φορμαλιστικές προσεγγίσεις δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν σε βάθος την ιστορική εξέλιξη. Παρουσιάζουν, θά λέγαμε, φωτογραφικά στιγμιότυπα των κοινωνικών φαινομένων, ή στην καλύτερη περίπτωση κινηματογραφικές ταινίες, χωρίς να δίνουν πληροφορίες σχετικά με το γύρισμα της ταινίας, τις σχέσεις των ήθοιπων μεταξύ τους, τη σημασία που έχει για τον καθένα απ' αυτούς το σενάριο κ.λ.π. Κυρίως όμως, χωρίς να αφήνουν να φανεί ή παραμικρή ύποψια για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κινηματογράφος.....

Η οικογένεια δεν εξυπηρετεί άλλωστε μία αναλλοίωτη κοινωνική λειτουργικότητα. Παρόλο που η αυτόνομη ορισμένων ιδεολογικών και πολιτισμικών στοιχείων της, όπως είναι η απαγόρευση της αιμομιξίας ή οι γενεαλογικές γραμμές (Levi-Strauss) μάς υπαγορεύει ίσως ακριβώς το αντίθετο.

Σύνολο λοιπόν ανθρώπων που συνδέονται με κάθετες ή οριζόντιες συγγενικές σχέσεις, αίματος και άγγιστείας, ενώ μεταξύ τους υπάρχουν σχέσεις πολλαπλής αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης, η οικογένεια είναι ένα κοινωνικό μόρφωμα που αποτελείται από ένα σύμπλεγμα διο-ψυχολογικών, οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων.

Όπως σε κάθε άλλο κοινωνικό μόρφωμα, έτσι και μέσα στην οικογένεια, οι σχέσεις ανάμεσα στα άτομα που την συνθέτουν εκτός από σύμτοκες δηλαδή πλεγμένες μαζί, είναι και πολυδιάστατες. Οι διαστάσεις που συμπεροδιορίζουν κάθε σχέση σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή είναι επίσης πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές και διο-ψυχολογικές. (2)

Όταν εξετάζουμε δηλαδή την οικογένεια σάν ένα πλέγμα συναισθηματικών σχέσεων, επιλέγουμε ένα επίπεδο ανάλυσης, το διο-ψυχολογικό, πάνω στο οποίο προβάλλονται όλοι οι πολιτικοί, οικονομικοί και ιδεολογικοί προσδιορισμοί αυτών των σχέσεων. Οι συντεταγμένες αυτές είναι αλληλένδετες και αλληλοπροσδιορίζονται.

Για παράδειγμα, στο διο-ψυχολογικό επίπεδο την κεντρική θέση κατέχει το ταμπού της αιμομιξίας (Οιδιπόδειο σύμπλεγμα) που είναι ένα στοιχείο κατά βάση ιδεολογικό. Παρατηρούμε επίσης σχέσεις συναισθηματικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Οι αλληλεξαρτήσεις όμως αυτές που με μία πρώτη ματιά τις βλέπουμε να διαγράφονται στο ψυχολογικό επίπεδο, συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με τις οικονομικές σχέσεις εξάρτησης που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια - εξάρτηση της γυναίκας από τον άνδρα όταν αυτή δεν εργάζεται, εξάρτηση των παιδιών από τους γονείς, κ.λ.π. Επίσης η κατανομή της δύναμης στο πολιτικό επίπεδο, οι σχέσεις κυριαρχίας του άνδρα πάνω στη γυναίκα και των γονέων πάνω στα παιδιά, συνδέονται με τις φαντασιακές σχέσεις που διατηρεί το κάθε μέλος της οικογένειας με την έσωτερικευμένη εξουσία - σχέσεις που αναφέρονται δηλαδή στο ψυχολογικό επίπεδο-, αλλά και με ολόκληρο εκείνο το πλέγμα των κοινωνικών αντιλήψεων (ήθικοί κανόνες και κανόνες δικαίου) που κατοχυρώνουν ιδεολογικά το θεσμό του γάμου.

Τό πολιτικό επίπεδο αναφέρεται στην κατανομή της δύναμης (pouvoir) και τό σύστημα με τό οποίο παίρνονται και επιβάλλονται οι διάφορες αποφάσεις. Απλό την προοπτική αυτή εξετάζουμε τό βαθμό αυτόνομίας του καθενός, τις «συμμαχίες» που ενδεχόμενα υπάρχουν μέσα στην οικογένεια, ποιός, ποιά, ή ποιοί αποφασίζουν, για ποιά θέματα και με τί τρόπο («αυταρχικό», «δημοκρατικό»), πώς παρεμβαίνουν συνήθως οι άλλοι και επηρεάζουν ή αναιρούν αυτές τις αποφάσεις (συμβουλές, πιέσεις, συναισθηματικοί ή άλλοι εκδιασμοί, αντίποινα, «θέτο», κ.λ.π.), τί είδους ποινές επιβάλλονται στους «παραβάτες» και πώς, κ.λ.π. Τό ιδεολογικό επίπεδο περιλαμβάνει τούς θεσμικούς κανόνες και τις αξίες εκείνες που διέπουν την οικογενειακή οργάνωση. Μέσα από τό ιδεολογικό πρίσμα τό κάθε μέλος της οικογένειας αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει τη θέση του μέσα στο «σπίτι», τούς διάφορους ρόλους που υποδύεται («άνδρας», «γυναίκα», «πατέρας», «μητέρα», «γιός», «κόρη», «άδελφός», «άδελφή», κ.λ.π.) και τις συγκεκριμένες σχέσεις του με όλους τούς άλλους. Οι κανόνες και οι ήθικες αξίες που συνθέτουν τό ιδεολογικό έποικοδόμημα της οικογένειας επικυρώνονται σε τελευταία ανάλυση από τό κράτος. Θά μπορούσαμε να πούμε ότι ο οικογενειακός θεσμός, έτσι όπως λειτουργεί ακόμα σήμερα στην Ελλάδα, θεμελιώνεται ιδεολογικά σε δύο βάσεις: τό ρωμαϊκό δίκαιο και την ιουδαιοχριστιανική παράδοση.

Τό οικονομικό επίπεδο περιλαμβάνει τις παραγωγικές σχέσεις, τις σχέσεις ανταλλαγής, εκμετάλλευσης και εξάρτησης, έτσι όπως περιγράφονται από τη μαρξιστική θεωρία.

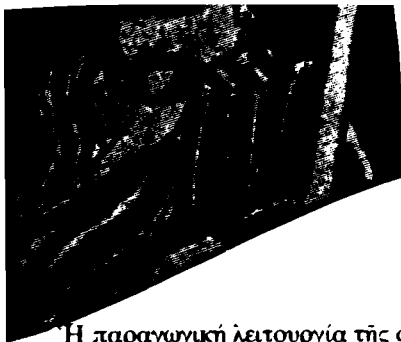
Οι οικονομικές σχέσεις της οικογένειας είναι έσωτερικές - δηλαδή ανάμεσα στα μέλη της- και έξωτερικές- όταν η οικογένεια συναλλάσσεται με τό περιβάλλον της.

Οι σύγχρονες αστικές οικογένειες, αν εξαιρέσουμε τις οικοτεχνίες και τά μικρά καταστήματα στα οποία απασχολούνται όλα τά μέλη της οικογένειας, δεν λειτουργούν πιά σάν παραγωγικές μονάδες. Με τό πέρασμα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ή επιχείρηση «απόσπασε» προοδευτικά από την αστική οικογένεια την παραγωγική δραστηριότητα. Στον αγροτικό τομέα δέβαια και στο μέτρο που ή γεωργία εξακολουθεί να είναι οργανωμένη στη βάση της μικρής ιδιοκτησίας, όπως συμβαίνει στη χώρα μας, ή οικογένεια διατηρεί ακόμα σε πολύ μεγάλο βαθμό τόν παραδοσιακό της ρόλο.

(1) Kurt Lewin: «Psychologie dynamique», γαλ. μετ., P.U.F., Paris, 1972.

(2) Γερμανική λέξη για την οποία δεν υπάρχει αντίστοιχη στα ελληνικά. Gestalt σημαίνει ταυτόχρονα μορφή (φόρμα) και δομή. Αναφέρομαι εδώ στις διάφορες φορμαλιστικές αντιλήψεις της κοινωνικής ψυχολογίας των ομάδων, που πρωτοεμφανίζονται στις Η.Π.Α. στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και κατά τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (K. Lewin, R. Lippitt, Gordon, White, κ.ά.) βασισμένες στις υποθέσεις και τά συμπεράσματα της λεγόμενης Μορφολογικής Ψυχολογίας (Gestalt Psychology).

(3) Ένα παρόμοιο ερμηνευτικό υπόδειγμα, εμπνευσμένο από τον Νίκο Πουλαντζά, ο οποίος όμως φαίνεται πώς ταυτίζει, όπως και οι περισσότεροι μαρξιστές, την ψυχολογική με την ιδεολογική διάσταση. Χρησιμοποίησαν ο M. Pagès και οι συνεργάτες του για να αναλύσουν μία μεγάλη πολυεθνική εταιρεία στο Βέλγιο. (M. Pagès, M. Bonetti, D. Descendre, V. de Gaullejac: «L' emprise des organisations», Paris, Editions, P.U.F., εκδίδεται αυτό τό φθινόπωρο). Βλέπε επίσης και M. Pagès: «Le travail amoureux. Eloge de l' incertitude», Ed. Dunod, 1977.

Η παραγωγική λειτουργία της οικογένειας στηρίζεται πάνω στις ίδιες σχέσεις εκμετάλλευσης και εξάρτησης που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική οικονομία στο σύνολο της. Η εργασία συνήθως δεν είναι μισθωτή και άρχηγός της οικογένειας διαχειρίζεται τό εισόδημα που αντιστοιχεί στην παραγωγή όπως θέλει. Βέβαια η παραγόμενη υπεραξία, που μένει τελικά στην οικογένεια, είναι πολύ μικρή. Τό μεγαλύτερο μέρος της απορροφάται, μέσα από τούς απρόσωπους μηχανισμούς της αγοράς, από τό εμπορικό, τό βιομηχανικό και τό τραπεζικό κεφάλαιο. Η οικογενειακή παραγωγή βρίσκεται και λειτουργεί στην περιφέρεια της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας.

Η οικονομική όμως δραστηριότητα της οικογένειας δεν περιορίζεται μόνο στην παραγωγή εμπορευματικών αντικειμένων. Στο «σπίτι» αναπαράγεται καθημερινά ή εργατική δύναμη και ή αναπαραγωγή της προϋποθέτει όρισμένες συνθήκες διατροφής, καθαριότητας, ανάπαυσης, ψυχαγωγίας, κ.λ.π. Οι «οικιακές εργασίες» που αναφέρονται στη δημιουργία αυτών των συνθηκών, ενώ αναμφισβήτητα παράγουν άξίες χρήσης, αλλά και ανταλλακτικές άξίες, αφού οι υπηρεσίες αυτές πουλιούνται και στην αγορά, παρέχονται συνήθως δωρεάν μέσα στο σπίτι από τή γυναίκα. Στην περίπτωση αυτή ή οικιακή παραγωγή μπορούμε νά πούμε ότι αυτοκαταναλώνεται.

Η βασική όμως φανερή οικονομική λειτουργία της σύγχρονης αστικής οικογένειας είναι ή κατανάλωση. Στο «σπίτι» εισρέουν εισοδήματα από διάφορες πηγές και επαναφέρονται στο κύκλωμα της παραγωγής από τήν οικογένεια σάν συλλογικό πιά καταναλωτικό φορέα. Διαμορφώνονται λοιπόν σχέσεις οικονομικής εξάρτησης ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας που «φέρ-

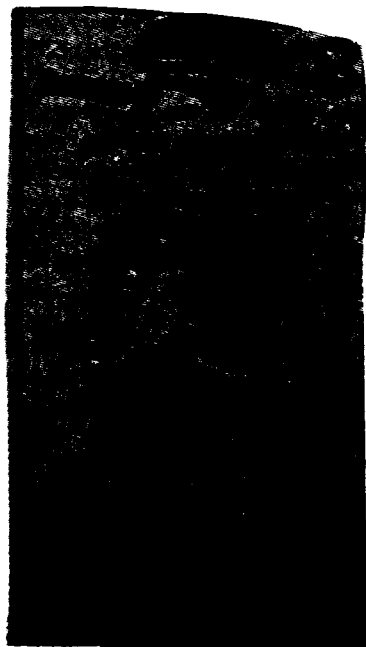
νουν» εισόδημα και εκείνα που συντηρούνται από αυτό (τά παιδιά ή ή γυναίκα, όταν δεν έχουν δικό τους εισόδημα ή δεν τό διαχειρίζονται οι ίδιοι).

Και έρχόμαστε στο τέταρτο επίπεδο που περιλαμβάνει τίς ψυχολογικές, έρωτικές και συναισθηματικές σχέσεις.

Μέχρι τό τέλος του περασμένου αιώνα ή ύπαρξη έρωτικής ζωής, έρωτικών επιθυμιών και ικανοποιήσεων μέσα στην οικογένεια, ήταν κάτι τό έντελώς άδιανόητο. Οι ήθικες αντίληψεις ήταν τόσο άυστηρές, ώστε περιορίζαν και αυτές ακόμα τίς συζυγικές σχέσεις σέ μία μόνο κατεύθυνση, τήν τεκνοποίηση. Η ψυχανάλυση, υπογραμμίζοντας τή βιολογική προέλευση του έρωτα, τήν ποικιλία και τήν ένταση των έρωτικών συναλλαγών μέσα στην οικογένεια, καθώς επίσης τήν τεράστια σημασία που έχουν γιά τή διάπλωση της προσωπικότητας του ανθρώπου οι πρώτες του έρωτικές εμπειρίες μέ τό ίδιο του τό σώμα, μέ τούς γονείς του και τά διάφορα άλλα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος, δημιούργησε πραγματικό σάλο στην εύρωπαϊκή σκέψη των άρχων του αιώνα.

Συνήθως, όταν μιλάμε γιά οικογένεια, έχουμε στο μυαλό μας τρείς διαφορετικές έννοιες: Τήν οικογένεια γενικά σάν κοινωνικό θεσμό. Τήν οικογένεια όπως τήν βλέπουμε σέ μία συγκεκριμένη μορφή της (ή οικογένεια Χ). Τέλος αυτό που καθένας μας φαντάζεται ότι είναι οικογένεια. Η βιο-ψυχολογική προοπτική ξεετάζει τήν οικογένεια σάν μία λιμπιντική οικονομία(4). Αναφέρεται επίσης στίς φαντασικές διαστάσεις της και τίς σχέσεις

(4) J. F. Lyotard: «Economie libidinale». Editions de Minuit, Paris, 1974.

πού υπάρχουν ανάμεσα στις διαστάσεις αυτές και τη θεσμική και την πραγματική της υπόσταση.

Στό πλαίσιο μιάς συγκεκριμένης οικογένειας υπάρχουν και λειτουργούν πολλές οικογένειες - μορφώματα της φαντασίας, αφού ο καθένας αντιλαμβάνεται τη θέση του σε σχέση με τους άλλους και τους διάφορους ρόλους που υποδύεται μέσα στο «σπίτι» κατά τελείως προσωπικό τρόπο.

Για τον άνδρα και τη γυναίκα η αντίληψη αυτή φέρνει επάνω της ίχνη του παρελθόντος. Στηρίζεται στο παλιό εκείνο σενάριο που είδαν κάποτε να παίζεται και τό ξησαν οι ίδιοι μέσα στο σπίτι των παιδικών τους χρόνων. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, καθένας από την πλευρά του επαναλαμβάνει το δικό του σενάριο προσπαθώντας άσυνείδητα να προσαρμόσει σ' αυτό και τον άλλο, σάν ο άλλος να μην υπάρχει, αλλά να είναι μία φιγούρα της δικής του φαντασίας έξω από τον τόπο και τό χρόνο.

Αντίθετα, τα παιδιά βιώνουν για πρώτη φορά την οικογενειακή κατάσταση και οι εικόνες που γράφονται στο μυαλό τους διαφέρουν πολύ από τις αντίστοιχες εικόνες των γονιών τους. Άλλιώς δηλαδή αντιλαμβάνονται τα παιδιά τις σχέσεις των γονέων μεταξύ τους και τις σχέσεις τους προς εκείνα, απ' ό,τι βιώνουν αυτές τις ίδιες σχέσεις οι γονείς τους.

Στό διβλίο του «Η πολιτική της οικογένειας», ο R. Laing(5) αναλύει με ξεχωριστή διαύγεια τις διαπλοκές των διαφορετικών αυτών σεναρίων μέσα σε κάθε οικογένεια, και πώς η δραματική συνάντηση της πραγματικότητας -που είναι ο άλλος- με τη φαντασία δημιουργεί διαπροσωπικές και έσωτερικές συγκρούσεις που πολλές φορές είναι αδιέξοδες.

Η οικογένεια σάν φαντασιακό μόρφωμα έχει καθοριστική σημασία για την ταυτότητα του καθενός. Σε μερικούς ανθρώπους μάλιστα αποτελεί ένα έσωτερικευμένο συμβολικό πλέγμα σημαντικότερο ακόμα και από τό «μαστό» ή τό «φαλό» (Laing). Η καταστροφή της, από τό ίδιο τό άτομο ή από τους άλλους, συνεπάγεται λωπόν την ολοκληρωτική καταστροφή του ίδιου του υποκειμένου, τό κενό και τό θάνατο, αν σκεφτούμε τό θάνατο όχι σάν βιολογικό γεγονός, αλλά σάν συνώνυμο της απουσίας και του χωρισμού.

Η ανάλυση του Laing μάς οδηγεί κατευθείαν στη γνωστή θεωρία του J.-P. Sartre για την «υπαρξιακή αίμορραγία» («Είναι και Μηδέν», 1943), με την οποία ο γάλλος φιλόσοφος εξηγεί όντολογικά την άλλοτρίωση: 'Ο άλλος εισβάλλει στόν υποκειμενικό μου κόσμο και κάνει δικό του αυτό που είναι για μένα.

Μέσα στην ίδια οικογένεια, αλλά και ανάμεσα σ' εκείνη και τό κοινωνικό της πλαίσιο υπάρχουν πολλές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Οι περισσότερες έσωτερικές αντιθέσεις της είναι απόηχος αντιθέσεων και συγκρούσεων που διαμορφώνονται στόν ευρύτερο κοινωνικό χώρο, αφού τά άτομα μέσα στο σπίτι συμμετέχουν ταυτόχρονα σάν υποκείμενα αλλά και σάν φορείς θεσμοποιημένων ρόλων.

Για τις ψυχολογικές αντιθέσεις μιλήσαμε ήδη στην προηγούμενη παράγραφο. Προέρχονται, όπως είπαμε, από τό γεγονός της φαντασιακής επένδυσης του άλλου, από τό γεγονός δηλαδή ότι ο άλλος δέν είναι μόνο ο εαυτός του (Πέρ Γκίντ), αλλά και ή εικόνα που έγω έχω για εκείνον, και πολλές φορές αυτά τά δύο δέν συμβιβάζονται. Προέρχονται όμως επίσης από τους ήθικούς καταναγκασμούς και τά εμπόδια που αντιμετωπίζει ή επιθυμία.

Οι αντιθέσεις στο πολιτικό επίπεδο αναφέρονται στις διαδι-

κασίες των αποφάσεων. Πρόκειται για τις αντιθέσεις ανάμεσα σ' εκείνον ή εκείνους που αποφασίζουν και τους άλλους που υφίστανται ή εκτελούν τις αποφάσεις τους.

Ας σημειώσουμε εδώ πώς ή πολιτική οργάνωση της οικογένειας αντανακλά σε μεγάλο βαθμό τη θεσμική συγκρότηση και τη λειτουργία της πολιτικής εξουσίας στο επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού στόν οποίο αυτή εντάσσεται, και αντίστροφα(6).

Στό οικονομικό επίπεδο υπάρχουν αντιθέσεις ανάμεσα σ' εκείνους που «φέρνουν» εισόδημα και σ' εκείνους που εξαρτώνται από αυτό. Η ακόμα ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας που εργάζονται στο σπίτι -στην Ελλάδα τις περισσότερες φορές ή γυναίκα είναι εκείνη που ασχολείται με τά «οικιακά»- και τους άλλους.

Αλλά ο οικογενειακός θεσμός έρχεται σε πολλά σημεία αντιμετώπισης και με άλλους κοινωνικούς θεσμούς στο καθένα από τά τέσσερα επίπεδα που προαναφέραμε, ακόμα και με αυτή την ίδια την κρατική εξουσία: Από παράδοση ή οικογένεια εκπληρούσε όρισμένες λειτουργίες οι οποίες προοδευτικά της αφαιρούνται.

Στόν τομέα της παραγωγής ή επιχείρησης έχει υποκαταστήσει, όπως είπαμε, εδώ και αρκετά χρόνια την οικογένεια. Στις σύγχρονες βιομηχανικές χώρες οι οικοτεχνίες ή οι μικρές οικογενειακές γεωργικές εκμεταλλεύσεις(7) έχουν ουσιαστικά προλεταριοποιηθεί, αφού ή υπεραξία που παράγουν μεταφέρεται σχεδόν αυτοόσια στη βιομηχανία, τό εμπόριο και τις τράπεζες.

Μιά άλλη θεμελιώδης λειτουργία της παραδοσιακής οικογένειας, ή παροχή προστασίας και ασφάλειας, έχει και αυτή βασικά εξουδετερωθεί με την εξάπλωση και τη ραγδαία εξέλιξη του θεσμού της ασφάλισης -κρατικής και ιδιωτικής.

Αλλά και στόν τομέα της ιδεολογικής κοινωνικοποίησης, της ιδεολογικής δηλαδή αναπαραγωγής, που αποτελεί τη μεγαλύτερη ίσως λειτουργική αναγκαιότητα της οικογένειας μετά από την αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους, παρεμβαίνουν όλοένα και περισσότερο τό κράτος και τά μαζικά μέσα ενημέρωσης.

Η εκπαίδευση και ή διαπαιδαγώγηση των παιδιών γίνονται σε μεγάλο βαθμό και από πολύ νωρίς στά σχολεία, ενώ τό διάστημα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης διευρύνεται όπως ξέρουμε συνεχώς. Τό νηπιαγωγείο πριν από μερικές δεκαετίες ήταν μία άχρηστη πολυτέλεια για την ελληνική κοινωνία. Σήμερα, τά περισσότερα παιδιά των πόλεων πηγαίνουν 1-2 χρόνια στο νηπιαγωγείο, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται ο θεσμός του παιδικού σταθμού για τις εργαζόμενες μητέρες.

Η ιδεολογική δραστηριότητα των μέσων μαζικής ενημέρωσης εξάλλου δέν περιορίζεται μόνο στά παιδιά αλλά επεκτείνεται και στούς ενήλικες. Η τηλεόραση, τό εύχαριστο αυτό «κρυφό σχολείο» της καταναλωτικής κοινωνίας, ακολουθεί τό σύγχρονο άνθρωπο από τά πρώτα χρόνια της ζωής του μέχρι τά βαθιά του γεράματα και τον διδάσκει διαρκώς πώς να φέρεται, πώς να τνίνεται και τί να τρώει, πώς να αξιολογεί ήθικά και αισθητικά τά γεγονότα και τον κόσμο του.

(5) R. D. Laing: «La politique de la famille», γαλ. μετ., Ed. Stock, Paris, 1972.

(6) Πρβ. και W. Reich: «La psychologie de masse du fascisme», γαλ. μετ. Ed. Payot Paris, 1972 ή ακόμα T. W. Adorno κ.ά.: «The Authoritarian Personality», New York, Harper & Row, 1950.

(7) Βλέπε και K. Βεργόπουλου: «Τό Άγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα», Εξάντας, Αθήνα, 1975.

Πολλές φορές τὰ ιδεολογικά μηνύματα πού δέχεται τό παιδί από τό σχολείο καί τὰ μαζικά μέσα ἐνημέρωσης δέν συμβαδίζουν μέ τίς ἀξίες πού ἐπικρατοῦν στό σπίτι του. Αὐτό ἀποτελεῖ ἄλλη μία μορφή ἐξωτερικῆς σύγκρουσης τῆς σύγχρονης οἰκογένειας.

Θά μπορούσαμε ἴσως ἀκόμα νά προσθέσουμε -γιά νά δάλουμε καί λίγο science fiction- ὅτι τό ἐφιαλτικό ὄνειρο τοῦ Aldous Huxley («Brave New World») δέν φαίνεται νά ἀργήσει πολύ νά πάρει ... σάρκα καί ὀστά. Ἦδη ἡ ὑπογεννητικότητα, ἡ δημογραφική αὐτή παρενέργεια τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ἔχει ἀρχίσει νά προβληματίζει τούς βιολόγους. Κάποια μέρα ἡ ἐπιστήμη θά δώσει στό κράτος τή δυνατότητα νά παρεμβαίνει καί σ' αὐτήν ἀκόμα τή θεμελιώδη λειτουργία τῆς οἰκογένειας: τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀντιθέσεις πού συνθέτουν τήν οἰκογενειακή πραγματικότητα συγκαλύπτονται ἀπό ἓνα ιδεολογικό πλέγμα κανόνων, ἀξιών καί σχεδίων ἀλλαγῆς πού ἀναφέρονται στό γάμο, τήν οἰκογένεια σάν θεσμό, τίς σχέσεις τῶν δύο φύλων καί τίς σχέσεις τῶν γονέων μέ τὰ παιδιά.

Ἡ ιδεολογία, σύμφωνα μέ τή μαρξιστική ἄποψη, εἶναι μία μυθική παραποίηση, μία ὑπεραπλοποίηση τῆς πραγματικότητας, πού ἐξαφανίζει ἐντελῶς τό στοιχείο τῆς ἀντίθεσης: οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζονται νά ὑπακούουν σέ μιάν αὐστηρή ἠθική νομοτέλεια χωρίς ἱστορία. Ὅλα γίνονται ὅπως γίνονται γιατί ἔτσι πρέπει, γιατί αὐτό εἶναι φυσικό (φυσιολογικό).

Ἀντιθέσεις ὅμως συναντᾶμε καί στό ιδεολογικό ἐποικοδόμη-

μα τῆς σύγχρονης οἰκογένειας: Ἡ συντηρητική(8) ιδεολογία, ἐκεῖνη πού ὅπως εἴπαμε πηγάζει βασικά ἀπό τήν ἰουδαιοχριστιανική παράδοση καί τό ρωμαϊκό δίκαιο, συγκρούεται μέ τίς διάφορες ιδεολογίες τῆς ἀλλαγῆς πού ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων στήν «ἀπελευθέρωση» τῆς γυναίκας, τή σεξουαλική «ἐλευθερία», τήν κατάργηση τοῦ γάμου, ἢ τήν «ἀντιαυταρχική» στάση ἀπέναντι στά παιδιά.

Ἡ ιδεολογική ὁμως σκέψη, πρὸς ὁποιαδήποτε κατεύθυνση καί ἄν κινεῖται, στηρίζεται, ὅπως καί τό ὄνειρο, στή μεταφορά καί τή μετωνυμία, στή συμτύκνωση (condensation) καί τή μετατόπιση (displacement) τοῦ νοήματος(9) -εἶναι καί αὐτό βέβαια μία μεταφορά... Ἐκεῖνο πού ἔχει τή μεγαλύτερη σημασία ἐκμηδενίζεται, ἀπωθεῖται, ὑποχρεῖται νά σιωπάσει, ἐνῶ στό προσκήνιο τῶν ιδεῶν αἰωροῦνται πάντοτε τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἔχουν τήν ἱκανότητα νά καθιστοῦνται τίς συνειδήσεις.

Ἔτσι μέσα στή γενικότερη ιδεολογική σύγχυση πού ἔχει ἐπικρατήσει στή χώρα μας τίς τελευταῖες κυρίως μεταπολεμικές

(8) Ὁ ὅρος ἐδῶ δέν ἔχει τό ἠθικό φορτίο μέ τό ὁποῖο ἐμφανίζεται συνήθως, ὅταν ξεκινάει κανεῖς ἀπό τήν ἀντίληψη πῶς ὁ συντηρητισμός εἶναι ιδεολογικό μονοπώλιο τῆς δεξιᾶς.

(9) Γιά μία διεξοδικότερη ἀνάλυση τῶν ιδεολογικῶν αὐτῶν μηχανισμῶν βλέπε καί Κλήμη Ναυρίδη: «Οἱ φαντασιακές διαστάσεις τῆς ἀλλαγῆς στή σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, τεῦχος 1, 1979.

δεκαετίες, όλες αυτές οι «μοντέρνες» ιδέες, εισαγμένες κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν «ἀνεπτυγμένη» Δύση, μέ τὴν ὁποία μᾶς συνδέουν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στενότητες (γιά νά μή πούμε ἀσφυκτικές) σχέσεις οἰκονομικής, πολιτικής καί πολιτιστικής ἐξάρτησης, περνοῦν γιά ἄκρως ἐπαναστατικές, ἐνῶ συχνά συγκαλύπτουν σέ μεγάλο βαθμό πολλές ἀπὸ τίς οὐσιαστικότερες ἱστορικο-κοινωνικές διαστάσεις τῶν προβλημάτων στα ὁποία ἀναφέρονται.

Ὁ φιλελευθερισμός ὑπῆρξε τὸ ἀπαραίτητο ἰδεολογικό καρῦκευμα τοῦ καπιταλισμοῦ σέ όλες τίς φάσεις τῆς ἐξέλιξής του μέχρι σήμερα. Πάντοτε, ὅπως καί τώρα, ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἴδια σκοπιμότητα: Πίσω ἀπὸ τὸ φανταστικό πρόσχημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καί τῆς δῆθεν ἰσότητος τῶν εὐκαιριῶν νά καταξιώνει ἠθικά τίς οἰκονομικές καί πολιτικές ἀναιρεσίες τῶν κυρίαρχων τάξεων.

Τὸ ἴδιο παραταλάνητος εἶναι καί ὁ νεοφιλελευθερισμός τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας ὅταν καταφέρει νά «ἐξιῶνει» ταξικά τούς ἀνθρώπους -καί νά τούς ἀποπροσανατολίζει ἔτσι πολιτικά- στρωμαγμένους μέσα σέ φυλετικές (φεμινιστικά κινήματα) ἢ ἐρωτικές (κινήματα τῶν ὁμοφυλόφιλων) κατηγορίες. Στὴν ἐποχή μας ὁ σεξουαλικὸς φιλελευθερισμός εἶναι τὸ ἰδεολογικό ἀντικείμενο τῆς αὐξανόμενης συμβολοποίησης τοῦ ἔρωτα (Marcuse, Baudrillard).

Ἡ ἐξουσία ἔχει πάψει νά εἶναι πιά ἀνδρική. Δέν εἶναι οὔτε γυναικεῖα. Γίνεται ὅλο καί περισσότερο ἐρμαφρόδιτη σάν τὰ καινούρια εἰδῶλα τῶν teenagers. «Ἀνθρωπιστική» καί ἀπάνθρωπη, «φιλελεύθερη» καί καταπιεστική, «λογική» καί παράλογη, προσπαθώντας νά ξεγλυστρήσει ἀπὸ τίς συμπληγάδες τῶν ἀντιφάσεων τῆς, μεταμορφώνεται διαρκῶς, ἐνῶ στὴν οὐσία παραμένει πάντα ἡ ἴδια («le non du non du Père»...).

Φορέας λοιπὸν ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, ἡ οἰκογένεια δοκιμάζεται σήμερα ἀπὸ μία θαυτάτη κρίση. Ἡ κρίση αὐτὴ δέν εἶναι μιά ἀπλή δυσλειτουργία πού θά ἐπιδεχόταν ἴσως κάποιες διορθώσεις. Γιατί δέν ὑπάρχει σημεῖο ἐπιστροφῆς. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν θεσμικῶν σημαινόμενων τῆς οἰκογένειας, τῶν συνθηκῶν (ὄρων) λειτουργίας τῆς, εἶναι μία ἀπὸ τίς δευτερεύουσες ἐκδηλώσεις τῆς γενικότερης κρίσης τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.

Οὔτε ἡ ἐξελικτικὴ -συνώνυμη τῆς οἰκονομικῆς- ἀντίληψη τῆς ἀλλαγῆς, ἀλλὰ οὔτε καί ὁ ἀνιστορικός δομισμός εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενο τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς οἰκογένειας. Ἡ πρώτη, ὑπερτονίζοντας τὴ σημασία τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα, ὅπως ἔκανε ὁ Engels στὸ βιβλίο του «Ἡ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους» (10), ὑποτιμᾷ τὴν καθοριστικὴ σέ τελευταία ἀνάλυση σημασία πού ἔχουν συχνά οἱ ἰδεολογικοὶ καί ψυχολογικοὶ μηχανισμοί. Ὁ δεῦτερος πάλι, βασιζόμενος κατὰ κύριο λόγο στὴν ψυχανάλυση καί στὰ συμπεράσματα τῆς δομικῆς ἀνθρωπολογίας καί ἐθνολογίας (Levi-Strauss), ὑπερτονίζει τὸ φανταστικό στοιχεῖο ἀγνωόντας συνήθως τίς συγκεκριμένες ἱστορικο-κοινωνικές πραγματικότητες πού τὸ στηρίζουν (ἡ ἔννοια τοῦ *étayage*) (11).

Τέλος, παρόλο πού ἡ συμβολὴ τῆς ψυχανάλυσης καί τῆς σημειολογίας γιά τὴ διαμόρφωση μιᾶς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ ἀσυνείδητου εἶναι σήμερα ἀναπόφευκτη, ἡ εἰσαγωγὴ «ξένων» ὄρων στὸ θεωρητικό πλαίσιο τοῦ μαρξισμοῦ, ὅταν γίνεται, πρέπει νά ἐλέγχεται προσεκτικά. Ὅπως πολὺ σωστά λέει ὁ

Νίκος Πουλαντζᾶς, «ὁ μαρξισμός δέν μπορεῖ νά «δανειστεῖ» ἀπὸ ἄλλου μεμονωμένες ἔννοιες καί νά τίς βάλει νά λειτουργήσουν μέσα στὴ δική του προβληματική, χωρὶς νά ἐξετάσει προκαταβολικά σέ ποῖο βαθμὸ συμβιβάζεται ἡ προβληματικὴ πού θεμελιώνει τίς ἔννοιες αὐτές μέ τὴ δική του. Χωρὶς αὐτὴ τὴν προϋπόθεση καταλήγουμε στὸν ἐκλεκτικισμό καί σέ ἐπιστημονικοφανῆ φληναφήματα, ὅπου οἱ δανειζόμενες ἔννοιες ὄχι μόνο δέν ἐμπλουτίζουν τὸ μαρξισμό, ἀλλὰ λειτουργοῦν μέσα του σάν λεκτικοὶ φραγμοί, ἂν ὄχι σάν διαστρεβλωτικές κατευθύνσεις, στὴν ἐξέλιξή του» (12).

Ἀθήνα, Αὐγουστος 1979.

(10) Φ. Ἐνγκελς: «ἡ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους», (1884), Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα, 1978.

(11) *Étayage* (Anlehnung): «Ὁρος πού εἰσήγαγε ὁ Freud γιά νά δείξει τὴν ἀρχαϊκὴ σχέση πού διαμορφώνεται ἀνάμεσα στίς σεξουαλικές ὁρμές καί τίς ὁρμές αὐτοσυντήρησης: Οἱ σεξουαλικές ὁρμές, πού δέν ἀνεξαρτοποιοῦνται παρὰ μόνο δευτερογενῶς, «στηρίζονται» στίς ζωτικές λειτουργίες, οἱ ὁποῖες τούς παρέχουν μιά οργανικὴ προέλευση, μιά κατεύθυνση καί ἓνα ἀντικείμενο. Κατ' ἐπέκταση, μιλάμε ἐπίσης γιά «στηρίξη» γιά νά δείξουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, «στηρίζεται» στὸ ἀντικείμενο τῶν ὁρμῶν αὐτοσυντήρησης». (J. Laplanche - J. - B. Pontalis: «Vocabulaire de la Psychanalyse», P.U.F., Paris, 1973).

Ὁ Freud δέν ἐγκατέλειψε ποτὲ τὴν ὑπόθεση μιᾶς ἀποσεξουαλικποιημένης *libido* πού ἔχει σάν ἀντικείμενο ἐπένδυσης τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο, ἀλλὰ πού μπορεῖ νά εἶναι ἐπίσης ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία «στηρίζει» τὴ διαδικασία ἐξιδανίκευσης (Sublimation). Ἀναφέρομαι λοιπὸν ἐδῶ στὴ γνωστὴ προβληματικὴ τοῦ E. Jones σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὸ συμβολικὸ «στηρίζεται» στὴν ἐξιδανίκευση, ἡ μᾶλλον στὴν ὑπο-ἐξιδανίκευση (Sous-sublimation). (E. Jones: «La théorie du Symbolisme» (1916), Κεφάλαιο III στὸ «Théorie et pratique de la Psychanalyse», Γαλ. μετ., Payot, Paris, 1969). Δυστυχῶς, δέν εἶναι δυνατό νά ἐπεκταθῶ περισσότερο στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου ὥστε νά ἐπιχειρήσω μιά ἀνάλυση τοῦ τρόπου συνάφωσής τοῦ ἰδεολογικοῦ μέ τὸ φανταστικό καί τὸ συμβολικὸ παράγοντα.

(12) «Ὁ Μαρξισμός: Περνάει κρίση;» Συνέντευξη τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ στὴν ἐφημερίδα «Τὰ Νέα», 19 καί 20 Μαρτίου 1979. Τὸ ἀπόσπασμα πού παραθέτω εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος τῆς συνέντευξης.